

WEG MET DIE “EENZIJDIGE GEESTES-DRESSUUR”

In 1882 was Jan Bientjes een van de oprichters van de Algemeene Olympia-Vereeniging, die zich als doel had gesteld om het onderwijs aan en de opvoeding van de jeugd te hervormen in een ‘meer praktische richting’, lees: minder binnen zitten boven de boeken en meer naar buiten gaan om sporten als cricket, tennis en gymnastiek te beoefenen.

Slaagde Olympia in die schone taak? Wist zij de idealistische uitgangspunten te realiseren en naar praktische actie te vertalen? Werd de ‘onderwijsslang’ een kopje kleiner gemaakt door de Olympia-voormannen, sociaal-liberalen met maatschappelijk-politieke plannen die stukken verder gingen dan ‘mens sana in corpore sano’?

Jan Luitzen en Wim Zonneveld

Begin juli 1882 – het schooljaar is afgelopen – houdt het ‘Noord-Hollandsch Departement der Vereeniging van leeraren bij het middelbaar onderwijs’ zijn zomervergadering. Dat zou normaal de kranten niet halen, ware het niet dat de bijeenkomst wat cachet heeft gekregen met een bijzondere gastspreker.¹ J.A. Bientjes, leraar wiskunde aan de Rijks Hogere Burgerschool te Utrecht, heeft nogal wat aandacht in het veld getrokken met ideeën over onderwijsvernieuwing en hij is graag bij de vergadering aanwezig om ze toe te lichten. In een gloedvol betoog probeert hij de toehoorders ervan te overtuigen dat op de scholen alleen nog maar aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling van de geest en dat de training van het lichaam zwaar wordt verwaarloosd. Het gevolg is dat de Hollandse scholieren zijn verworpen tot ‘bleeke tengere kindertjes lijdende aan bloedarmoede, bijziendheid en zenuwkwalen’.

Bientjes roept de leraren dan ook op om af te stappen van deze ‘eenzijdige geestes-dressuur’, waarbij de kinderen de hele dag opgesloten zitten in schoollokalen en ook ’s avonds nog urenlang huiswerk moeten maken.

Nadrukkelijk verzoekt hij de leraren zich open te stellen voor een nieuwe aanpak, een nieuwe visie op onderwijs. In de praktijk betekent dat het verminderen van het aantal leervakken, en dus ook van het aantal schooluren, zodat er tijd vrij komt voor sport en spel in de frisse buitenlucht. Ter bevordering van dit streven moet er een vereniging worden opgericht die deze nieuwe inrichting van het onderwijs bevordert en promoot, niet alleen bij de huisgezinnen en de scholen, maar ook bij de regering. Op die manier zou de publieke opinie gemobiliseerd moeten worden, met als doel de schoolprogramma’s in de gewenste richting te wijzigen. Die vereniging, aldus Bientjes, moet de naam krijgen van Algemeene Olympia-Vereeniging.

Overtuigd als hij is van zijn visie, schuwt Bientjes de grootse, haast bizarre beeldspraak niet. Het doel heiligt de middelen, dus gebruikt hij termen als ‘opsluiten’ en ‘geestes-dressuur’, en beschrijft hij het contemporaine onderwijs als een ‘verderfelijk sloopingsstelsel’ en als een ‘eindeloze onderwijsslang, dit veelhoofdige zich steeds vernieuwende monster, dat sedert eenige tientallen van

jaren zijn vergiftigden grijparm om de lichamen van onze jeugd slaat, en met onverzadelijken dorst het frissche merg uit hun weeke beenderen zuigt'. Deze voor die tijd ongebruikelijke kijk op het onderwijsstelsel schiet nogal wat mensen in het verkeerde keelgat.² Maar degenen die door de provocatie heen kijken, melden in de media hun instemming met Bientjes' observaties en ondersteunen zijn streven³ naar een 'beter evenwicht tusschen geesten lichaamsoefening bij de opleiding der jeugd in ons vaderland'.

Jan Alle Bientjes wordt geboren op 26 april 1848 als zoon van Jan Bientjes, een Fries uit Harlingen die zich in Hellevoetsluis heeft gevestigd als 'binnenloods'.⁴ Hij wordt als begin-twintiger leraar wiskunde en boekhouden in Arnhem en verkast in 1872 naar de Hoogere Burgerschool voor Meisjes in Amsterdam.⁵ Jong als hij is, publiceert hij in deze tijd al, naast een praktisch handboek over boekhouden voor meisjes, twee bewerkingen van brochures van Duitse pedagogen. Een over het werk van de 'hygiënicus' Carl Ernst Bock, onder de titel *Over de Zorg voor het Lichamelijk en Geestelijk Welzijn van het Schoolkind*. En onder het pseudoniem Max van Briene *De vrije school der toekomst. Naar aanleiding van Uhlich's 'Freie menschlichen Schule'*.⁶

In 1880 krijgt hij een aanstelling op de Rijks-H.B.S. in Utrecht. Hij is inmiddels gehuwd met Geertruida Jacoba Hulst en drie keer vader. Zijn Duitse pedagogische oriëntatie brengt hem in aanraking met het gedachtegoed van Emil Ferdinand Hartwich.⁷ Deze publiceert in 1881 in Düsseldorf een brochure, getiteld *Woran wir leiden. Freie Betrachtung und praktische Vorschläge über unsere moderne Geistes- und Körperpflege in Volk und Schule*. Op een onderwijsbijeenkomst in Bonn in juli 1882⁸ licht Hartwich dat initiatief toe: 'De geleerden mogen nog tientallen van jaren erover strijden, of het hedendaagsche systeem van onderricht onze kinderen geestelijk en lichamelijk overlaadt, dit ééne zal zich met onverwoestbare macht aan ieder onbevooroordeelde opdringen, dat de vorming onzer jeugd geheel en al eenzijdig en onharmoonisch is, dat de zorg voor en de oefening van het lichaam, deze bron der gezondheid en zedelijke kracht, op onverantwoordelijke wijze door de meeste leraars, ouders en scholieren geminacht wordt. Laat ons daarom eendrachtig te zamen werken en zo spoedig mogelijk handelend optreden, opdat deze algemeen erkende kwaal zich niet verder uitbreide.'

Dat komt ons bekend voor. In 1882 verschijnt bij Uitgeverij Petit & Sikkens in Amsterdam een vertaling

van Hartwichs brochure, met een 'Voorwoord' van Bientjes. Hierin bestoekt hij – net als in artikelen in *Eigen Haard*, *De Amsterdammer* en *De Gids*⁹ – de onderwijswereld met zijn 'Krupp-kanonnen', zoals een recensent zijn schrijfstijl noemt (Bientjes zelf spreekt liever over 'tirailleursvuur')¹⁰. Hartwich richt ondertussen in Düsseldorf de *Zentral Verein für Körperpflege in Volk und Schule* op, in de hoop dat ook elders in Duitsland zulke verenigingen gaan ontstaan. Het lijkt er sterk op dat Bientjes' idee voor een Olympia Vereeniging is geënt op dit Duitse voorbeeld.

De vergadering van het Noord-Hollands onderwijsdepartement eindigt na discussie met een motie waarin de aanwezigen Bientjes steunen in zijn plannen. Op 2 september wordt vervolgens in Baarn een breed aangekondigde bijeenkomst gehouden met vijftig aanwezigen uit het landelijke veld van onderwijs, opvoeding en lichaamsoefening.¹¹ Voorzitter is Mr. Rudolph Albertus Kerkhoven, een nogal verrassende figuur in dit gezelschap. Geboren in Twello in 1820¹² en juridisch opgeleid, wordt hij in de jaren zestig inspecteur van het lager onderwijs voor Overijssel en lid van Provinciale Staten. In 1865 vertrekt hij naar Indië waar hij na een baan bij de Gas Maatschappij een theeplantage begint. De Ardjasari-onderneming wordt een groot succes en de familie Kerkhoven wordt een ware Indische theedynastie. Rudolphs jongste zoon Rudolph Eduard is de hoofdpersoon van Hella Haases nauwelijks fictionele roman *De Heren van de Thee* van 1992, waarvoor zij het Kerkhoven-familiearchief heeft mogen gebruiken.

In 1877 keert Rudolph terug naar Nederland en met zijn ervaring uit de Oost wordt hij directeur van de Amsterdamsche Chinine Fabriek. Op de een of andere manier komt hij in aanraking met de ideeën van Bientjes, die hem vol in zijn oude onderwijshart treffen. Hij publiceert in 1882 de brochure *Lichaamsoefening. Een protest tegen de éézijdige opvoeding der jeugd in Nederland* en richt in juli een 'adres' aan de Minister van Onderwijs, waarin hij hem vraagt het 'volksbelang' van 'een beter evenwicht tusschen geest- en lichaamsoefening bij de opleiding der jeugd [...] in ernstige overweging te nemen'. Het wordt ondertekend door een reeks hoogleraren, docenten, meesters en jonkheren.¹³ Na een inleiding van Kerkhoven en een nieuwe uiteenzetting door Bientjes, wordt er in Baarn steun verkregen voor de Olympia Vereeniging en zijn doelstellingen, onder meer van de Provinciale Geneeskundige Raden en van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond.

Op 18 maart 1883 wordt in Krasnapolsky in Amsterdam de eerste algemene vergadering van de Olympia Vereniging gehouden.¹⁴ Men bespreekt conceptstatuten, waarvan een voor de potentiële leden belangrijk deel bestaat uit de middelen die zullen worden aangewend om de doelen te bereiken. Die doelen zijn: 'a. vermeerdering en verbetering van gelegenheid tot gymnastische oefening, tot kracht en vlugheid bevorderende spelen en wedstrijden, oog en hand oefenenden arbeid, leerzame wandeltochten en andere soortgelijke, spierkrachtontwikkende en zintuigscherpende oefeningen; b. verbetering van onderwijs-methoden, gepaard met besnoeiing en concentratie van onderwijsprogramma's en leerstof; c. vermindering van den tijd die thans zittend in de school wordt doorgebracht.' Verder zal er een tijdschrift worden opgericht, *Olympia* geheten, waarin de ideeën zullen worden uitgedragen, onder redactie van Bientjes en Hendrik Gerardus Roodhuijzen. Hij is een Amsterdams schoolhoofd dat naam heeft gemaakt met een artikel in *De Gids* van 1879, getiteld 'Een dringend volksbelang', waarin hij een lans breekt voor hoognodige 'geestesontwikkeling' bij de lagere standen.¹⁵

Er zijn, de tijdgeest in aanmerking genomen, een aantal opmerkelijke elementen in de presentatie van de Olympia Vereeniging door de initiatiefnemers.¹⁶ In de eerste plaats is men, ondanks het kwalificeren van het bestaande onderwijsprogramma als 'geestesdressuur' en erger, niet tegen intellectuele vorming, maar wel tegen een 'overdreven intellectualisme' waar geen fysieke ontwikkeling mee gepaard gaat. Fysieke vorming leidt immers tot een gezond lichaam waarin intellectuele vorming juist succesvol kan plaatsvinden. Ziekelijke, vermoeide bleekneusjes zijn een schrikbeeld. Zulke geluiden waren natuurlijk niet nieuw in Nederland. Ze werden al eerder naar voren gebracht in publicaties van vader Matthias en zoon Jan de Geus in de eerste helft van de 19de eeuw, die beschouwd kunnen worden als de nationale grondleggers van de gymnastiek als onderwijsonderdeel. Maar ondanks steun van medici in de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en in 1862 de oprichting van de Vereeniging van Gymnastiek Onderwijzers in Nederland, was de gymnastiekwereld er niet in geslaagd verder in het onderwijs door te dringen dan met een facultatief, vaag omschreven vak met als inhoud 'beweging'.

Daaraan droeg bij dat er binnen het VGON zelf discussie werd gevoerd over wat het vak gymnastiek nu eigenlijk

zou moeten inhouden, terwijl men zich, bij het wegvallen van de contacten met het medische veld (waar men zich geheel richtte op het opzetten van academische opleidingen en centra), onzeker voelde over welke vormen van inspanning nu wel of niet gezond waren voor zich nog lichamelijk ontwikkelende scholier-kinderen. De Olympia Vereeniging neemt deze handschoen op en vormt zo een welkome strijdmakker van het VGON. Daarbij komt het goed uit dat zich onder de voormannen van de *Vereeniging* lieden bevinden met ontwikkeld maatschappelijk-politiek benul dat verder gaat dan *mens sana in corpore sano*. De initiatiefnemers streven naar het emanciperen van de werkende klasse van de natie, door de gepropageerde 'evenwichtige' combinatie van intellectuele en fysieke vorming in het onderwijs aan hún kinderen.

En dan willen ze ook nog eens nadrukkelijk de emancipatie van meisjes bevorderen. Medisch historica Steendijk-Kuypers vat dat in het blad *Lichamelijke Opvoeding* van 2004 zo samen: '*Olympia* ging uit van het feit dat de gymnastiekbeoefening meisjes beter geschikt maakte voor het moederschap; bovendien was een gezond nageslacht afhankelijk van háár gezondheid. Zo opgevat was gymnastiekonderwijs aan meisjes een staatsbelang [...]: gezonde moeders, gezonde zonen.'

Men moet dit natuurlijk wel blijven zien in het licht van de tijd. De Olympia-Vereniging, die er vooral een is van laat negentiende-eeuwse liberalen, onderscheidt zich met zulke links-liberale ideeën nadrukkelijk van het rechts-liberalisme, dat voorstond dat iedereen zijn of haar plaats moest kennen in de samenleving, en 'mondige' arbeiders en vrouwen hoorden daar zeker niet bij. Binnen het Nederlandse liberalisme begint de linkervleugel rond deze tijd aan kracht en aanhang te winnen, wat zich met name manifesteert in de oprichting van de progressieve Liberale Unie in 1885.¹⁷

In de tweede plaats moet het niveau van het Nederlands onderwijs drastisch omhoog, en worden geheroriënteerd. Bientjes, in *De Gids*: 'De onderwijzer, de onderwijzeres voor de lagere en voor de middelbare school is nog te dikwijls een weinig of eenzijdig ontwikkeld mensch en staat vooral nog te zeer buiten het gezond, alzijdig praktisch leven der groote maatschappij.' Door zijn 'te intellectualistische' eigen opleiding mist hij (of zij) het inzicht in het gewenste 'evenwicht', dat wordt hier vooral bedoeld. Niemand wordt voor de klas gezet 'zonder een paedagogisch examen te hebben afgelegd, en wel een examen dat geen wassen neus is, zooals het tegenwoordige, maar een ernstig examen, zoowel theore-

tisch als praktisch, waaruit blijken kan of de candidaat een helder overzicht over de geschiedenis van het onderwijs en een gezond inzicht in het wezen ervan bezit, en of hij tevens de handigheid heeft om met een klasse van jongens en meisjes om te gaan'. Goed opgeleide leraren zullen vervolgens hun onderwijs dermate efficiënt kunnen inrichten dat er zonder kwaliteitsverlies tijd vrijkomt voor fysieke vorming, zo simpel is het.

Ten derde: er is lichaamsoefening en lichaamsoefening. 'Waar nog veel meer dan op gymnastiek de nadruk moet gelegd worden', is 'volksspel in de open lucht'. Jammer genoeg zijn 'spelen als kaatsen, raketten, kastie, kolven, maliën' bijna verdwenen, en in een goed programma moeten 'zuiver gymnastische oefeningen' afgewisseld worden met 'spelen, als cricket, voetbalspel en andere lichaamsbewegingen'.

Hier ligt een moeilijk punt voor de gymnastiekleraren en de V.G.O.N. 'Sporten', zoals dat in Nederland vanaf het midden van de negentiende eeuw komt overgewaaid uit Engeland, met name via jongensinternaten als Noorthey in Veur, is in hun wereld uitermate impopulair, ja verfoeid.¹⁸ Sport is gevaarlijk, vol risico voor de gezondheid, veroorzaakt een eenzijdige belasting van de spieren, en de voorkomende professionele beoefening ervan is sociaal en moreel onaanvaardbaar. Het betekent wedijver,

agressie, records en prestaties. Bij voetbal, vooral wanneer het beoefend wordt in de rugby-variant die zo populair is op de Britse kostscholen, zijn daar al doden gevallen. Boksen is alleen maar bedoeld om elkaar blauwe ogen te slaan. Pas na 1900 beginnen vormen van enigszins competitieve 'partij-spelen' in de gymnastiekwereld geaccepteerd te worden (hinkkamp, korfbal, werpbal, kastie en slagbal, touwtrekken, estafettelopen), ook als reactie op de almaar toenemende populariteit van sport onder de jeugd, maar dan zijn we al twintig jaar verder. Voor de Olympia Vereeniging betekent het dat de ingang tot onderwijshervorming via medewerking van de gymnastiekleraren – de potentiële en eigenlijk onmisbare bondgenoten – vanaf het begin problematisch is.

De Olympia Vereeniging slaagt erin aardig wat publiciteit te genereren. Het tijdschrift *Olympia* start in 1883. Bientjes publiceert een aantal van zijn bijdragen in een bundel onder de geuzentitel *Tirailleursvuur. Uit een paedagogisch en letterkundig kamp*. Er zijn zowel ironische als welwillende reacties op de ideeën en activiteiten van de beweging. Op de iets langere termijn echter, hoewel er meerdere berichten zijn van en over plaatselijke afdelingen, is het alleen in Amsterdam dat de Olympia Vereeniging met enig structureel succes actief is. Hier

Sportterrein met 'gymnastische toestellen' in het Vondelpark rond 1890 (ansichtkaart uit de privécollectie van Theo Bollerman in Den Haag).

wordt op 1 mei 1894 een afdelingsbestuur¹⁹ geïnstalleerd met als voorzitter Mr. M.J. Pijnappel, een 54-jarige handelsjurist, een 'pragmatisch-conservatief liberaal', lid van de Amsterdamse gemeenteraad en aan het eind van de eeuw afwisselend lid van de Eerste en Tweede Kamer; opmerkelijk genoeg zou hij zich in 1900 ontpoppen als een tegenstander van de invoering van de leerplicht. Secretaris is nog een jurist, J. Déking Dura, die later ook actief wordt in de Pro Juventute-vereniging voor jeugdzorg.

In de loop van 1885 bereikt de afdeling overeenstemming met het bestuur van het Vondelpark om daar een gymnastiekterrein te kunnen inrichten met turntoestellen en voor een periode van twee jaar lawntennisbanen.²⁰ Er worden plannen gemaakt om onder jongeren kaatsen, kastie en cricket te promoten en daarvoor gaat de vereniging in onderhandeling met het gemeentebestuur. Het gaat om het terrein achter het Rijksmuseum, in een tot voor kort landelijk poldergebied in Amsterdam-Zuid aan de rand van de stad, dat de gemeente bezig is tot ontwikkeling te brengen.²¹ Er moeten woonwijken komen ('De Pijp') en men is al bezig met een aantal prestigieuze culturele centra. Het Rijksmuseum wordt opgeleverd in 1885, het Concertgebouw in 1886 en het Stedelijk Museum in 1895. Daaromheen ligt nog een grote grasvlakte die door het jaar heen benut wordt voor activiteiten en evenementen. In 1883 wordt er de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling gehouden, kortweg de 'koloniale wereldtentoonstelling', die tussen 1 mei en 1 oktober een miljoen toeschouwers trekt uit de hele wereld en de stad een grote economische impuls geeft op het gebied van voorzieningen voor bezoekers. Het toegangshek van het Vondelpark is er nog een restant van. Het terrein wordt al gebruikt voor cricketwedstrijden; de net twintigjarige Herman Gorter oefent en speelt er met zijn club RUN.

In de zomer van 1885 wordt een deel van het terrein ingericht voor hippische evenementen. Er komt een mooie renbaan met een houten tribune van honderd meter lang, met twee karakteristieke torens van vijftien meter hoog, het geheel ontworpen door het architectenbureau van Th. Sanders en H.P. Berlage van 'de Beurs van' (en nog veel meer), dat betrokken is bij de ontwikkeling van Zuid.

Drijvende kracht achter de organisatie van de 'wedrennen voor paarden' is G.D. (Gerben Dietegen) baron de

Salis, een in 1851 in Chur, Zwitserland, geboren zakenman, die zich in 1877 in Amsterdam heeft gevestigd.²² Hoewel De Salis zelf geen actief sporter is, stelt hij zijn bestuurlijke en organisatorische talenten wel met groot enthousiasme in dienst van de Nederlandse sport. Hij is in 1882 al betrokken bij de oprichting van de Nederlandsche Schaatsenrijders Bond en wordt er tweede secretaris van. Hij draagt bij aan het ontwerpen van wedstrijdschaatsen en schrijft over 'athletische training'.

Om zijn activiteiten op het Museumterrein een structurele basis te geven, richt De Salis in maart 1886 de Amsterdamsche Sport Club op. Deze A.S.C. krijgt toestemming van de gemeente, die maar wat blij zal zijn geweest, om samen met de Olympia Vereniging 'het Museumterrein' in ontwikkeling te brengen. De A.S.C. richt zich op de grotere baansporten, de paardenrennen en het baanwielrijden (in samenwerking met de in 1884 opgerichte Amsterdamsche Vélocipède Club), terwijl 's winters het terrein onder water wordt gezet voor een grote ijsbaan, waar het volk zich kan vermaken, en hardwedstrijden worden georganiseerd. Op 17 juli 1886 rijden de wielrenners voor het eerst rond, op een inderhaast aangelegde baan van aangestampt puin en koolas. De vroegste Nederlandse wielercracks als Pim Kiderlen, P.W. Scheltema Beduin en J.W. Holst zijn er dan te bezichtigen.

Maar de Vélocipède Club vindt dat De Salis hen bij het huren van het terrein het vel over de oren haalt en ziet af van verdere activiteiten. Als de Vélocipède Club in 1887-1888 wordt opgevolgd door de Amsterdamsche Wielervedstrijd Vereniging, heeft die dezelfde ervaring. Op 16 oktober 1886 vindt er een 'hardlooperij' plaats, die kan doorgaan voor de eerste georganiseerde atletiekwedstrijd in Nederland. Pim Mulier, die de initiatiefnemer is, wint er een prijs, maar de meeste worden weggekaapt door een aantal sterke Belgische lopers.²³

In februari 1888 is er weer een primeur: de eerste schaatswedstrijd, waarbij de Amsterdamse roeier-sportman George Jurriens wint bij de amateurs over 2 mijl en de Engelse *fen*-rijder Joe Smart bij de professionals. In januari 1889 maakt de A.S.C. zich achteraf gezien onsterfelijk door het organiseren van de eerste wereldkampioenschappen allround, dan nog officieus omdat de isu (de Internationale Schaatsunie) pas wordt opgericht in 1892; op een baan van maar liefst 800 meter in omtrek wordt het een spannend toernooi, met de Rus Panschin en de Amerikaan Donoghue als besten, maar de titel blijft

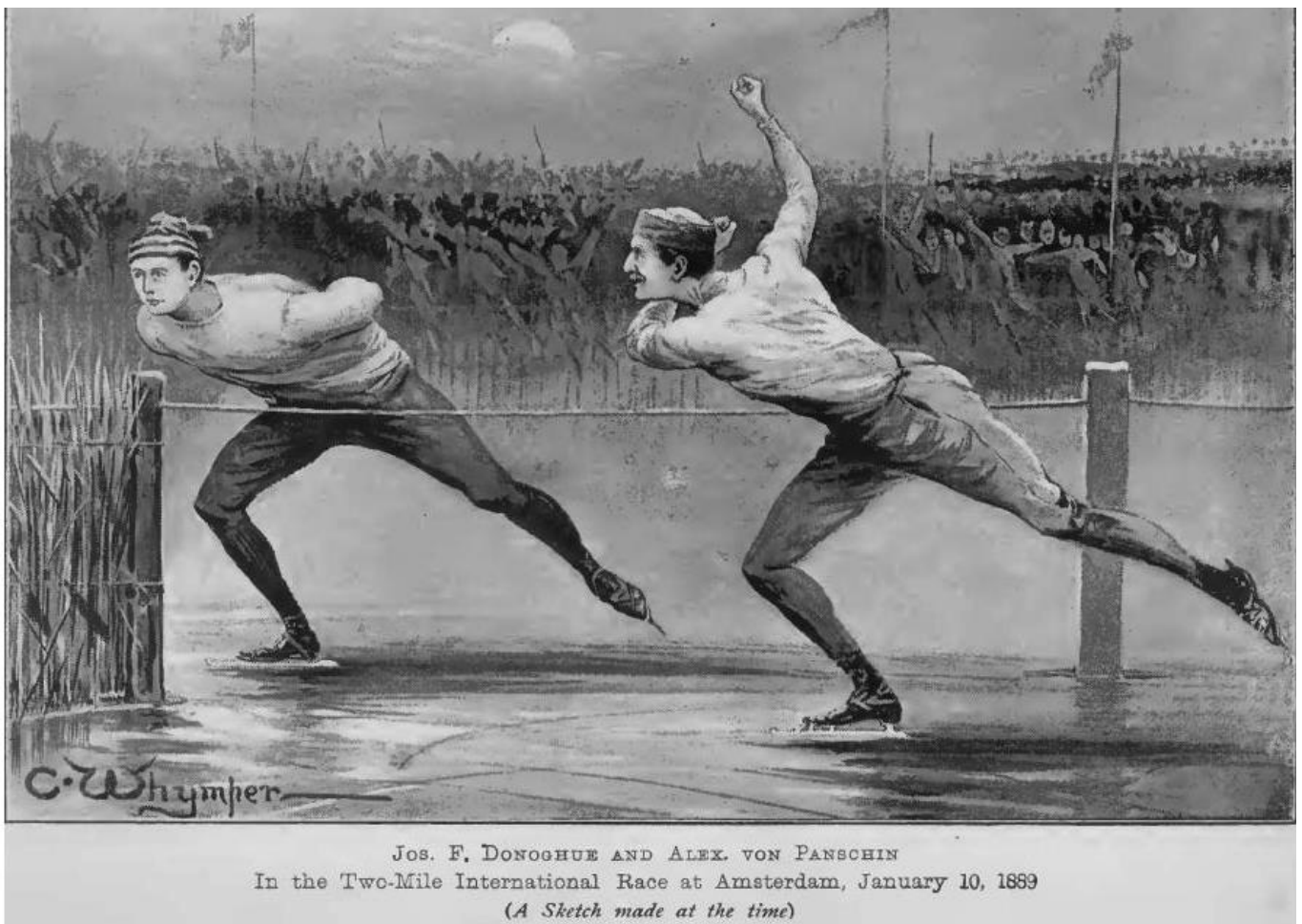
vacant omdat geen van beiden er in slaagt te voldoen aan de zware eis van het winnen van alle drie de afstanden.

Als partner van de A.S.C. kan de Olympia Vereeniging een eigen deel van het Museumterrein inrichten. Eind mei 1886 melden de kranten²⁴ dat de 'jeugdige vereeniging Olympia' bezig is met de aanleg van 'een waar paradijs voor de liefhebbers van gymnastiek en spelen in de open lucht. [...] Te midden der grasvlakte treffen we reeds aan: één groot cricketveld voor matches, zeven velden, waarop verschillende cricketclubs zich oefenen, en twee lawntennisbanen met loodsje, die aan een aantal clubs verhuurd worden tegen een vaste som 's jaars, welke ongeveer de kosten van aanleg en onderhoud dekt. In wording is een groot croquet-veld (30 x 15 meter), dat binnen enkele dagen gereed zal zijn en een ware uitkomst zal zijn voor ieder liefhebber van het spel; elders in

Amsterdam toch is bitter weinig gelegenheid om te croqueten. De aanleg van een groot gymnastiekveld is door de vereeniging reeds in behandeling genomen, ook een Friesche kaatsbaan is in uitzicht gesteld en nog groter plannen worden reeds voorbereid.'

Het stadspaviljoen van de koloniale tentoonstelling staat er nog en wordt ingericht als bergplaats, kleedkamerblok en een woning voor de opzichter. 'Gelegenheid genoeg dus voor ieder die zijn geest eens wil ontspannen door lichamelijke inspanning, voor ieder, die overtuigd dat een gezonde geest in een gezond lichaam moet wonen, zijn spieren door het edele sport wil harden en sterken. [...] Olympia bewijst, door aldus handelend op te treden, nadat reeds zooveel gesproken is over lichaams-oefening en lichaamsontwikkeling, een ware weldaad aan Amsterdam.'

Eind oktober 1887 wordt er met zowel tevredenheid

Panschin en Donoghue strijden tegen elkaar in 1889 om het eerste wereldkampioenschap allround.

als respect geconstateerd²⁵ dat in het afgelopen seizoen de Olympia Vereeniging de ruimte heeft gegeven aan zeven verenigingen met enige honderden leden die gebruik maken van de 'gymnastische toestellen', een 'tiental' cricketclubs, vier clubs die er lawntennis spelen²⁶ en een onlangs opgerichte Football Club. Vermoedelijk wordt daarmee de Amsterdamsche Voetbal Vereniging (A.V.V.) bedoeld die rond deze tijd wedstrijden begint te spelen, onder andere tegen Pim Muliers H.F.C. Het succes van de activiteiten is mede te danken aan de laag gehouden kosten: '(...) één gulden per hoofd voor 't geheele seizoen voor de jongelui, die op het terrein willen spelen. Het spreekt van zelf, dat de leden der vereeniging eenige voorrechten hebben; hun is vrije toegang verleend voor hen zelve en drie kinderen.'

Zo gaat het zo'n drie jaar succesvol voort. De jaarverslagen van de vereniging van 1889 en 1890,²⁷ opgesteld door de nieuwe secretaris Herman Gorter, de dichtersporter, blijven dat ook uitstralen. Er maken meer jongeren gebruik van de faciliteiten doordat er meer voetbal wordt en de 'Vereeniging tot bevordering der lichamelijke ontwikkeling bij de arbeidende klasse' kosteloos gebruik mag maken van de faciliteiten. Er spelen steeds meer tennisclubs en er is een tennisbaan aangelegd met een vloer van portlandcement. Ook de nieuwe wielersbaan met een asfalt ondergrond is een succes. De verhouding met de A.S.C. en de gemeente is uitstekend. Een ieder die niet bekend is met de vereniging, wordt uitgenodigd eens op een zondag te komen kijken. Een minpunt is dat op het gigantische terrein 'een degelijke contrôle op de binnenkomenden' nauwelijks mogelijk is; er zijn vaak veel meer spelers en sporters dan betalende en er is daarbij weinig medewerking van de clubs.

En toch, er verschijnt ook zomaar, zachtjes, een wolkje aan de hemel: het lot van de vereniging 'zal voor een groot deel er van afhangen of Amsterdam ook in de toekomst in het bezit zal blijven van het éénige voor onze spelen geschikte terrein dat in haar omgeving te vinden is. Want, en hierop kan niet genoeg gewezen worden, wanneer al die straten en fragmenten van straten, die ons terrein nu zoo hongerig aangapen, er ten slotte toch in slagen het op te slokken, dan zullen cricket en voetbal in Amsterdam weder spoedig tot de geschiedenis behoren.' De stadsvernieuwing gaat door, Zuid ruikt op, wat is het lot van het Museumterrein en zijn sportfaciliteiten?

Het wolkje ontwikkelt zich tot wolken, donkere wol-

ken, en het gaat snel. In een schrijven aan de leden van de vereniging in mei 1892 naar aanleiding van een slecht bezochte algemene vergadering, constateert het bestuur van de Olympia Vereeniging dat de oprukkende bebouwing van het Museumterrein nu onherroepelijk betekent dat totaal nieuwe velden en faciliteiten elders aangelegd zullen moeten gaan worden. En het is uitermate jammer, maar het ontbreekt de vereniging ten enenmale aan middelen daarvoor. Het bestuur voorziet een zeer sombere toekomst. Misschien zijn er nog leden die een oplossing kunnen aandragen en er alsnog de schouders onder willen zetten; daartoe wordt een onderzoekscommissie ingesteld. Daarvan wordt niets meer vernomen en de Olympia Vereeniging, het is niet anders, heft zichzelf op.²⁸

Ook zustervereniging A.S.C. heeft natuurlijk te lijden onder de situatie. In januari 1890 overlijdt De Salis, op pas 48-jarige leeftijd, 'na een smartelijk ziekbed', aldus de rouwadvertentie. En natuurlijk na acht jaar van tomeloze bijdragen aan de Nederlandse sport. De ijsbaan wordt in het najaar van 1890 overgedaan aan de Amsterdamsche IJclub, die zelf op zoek is naar een nieuwe accommodatie op het Museumterrein. In januari 1891 wordt het wereldkampioenschap allround behaald door Joe Donoghue en in 1893 door de 19-jarige Jaap Eden, de eerste officiële wereldkampioen hardrijden. De wielersbaan wordt opgedoekt in 1891, komt als een gerenoveerde houten baan terug in 1895 en wordt dan verplaatst naar het Willemspark. De laatste hippische wedstrijden vinden plaats in 1892. Ook de A.S.C. heeft zijn bestaansrecht verloren en wordt uiteindelijk in 1903 geliquideerd.

Het bestuur van de Olympia Vereeniging kijkt in mei 1892 voor de leden terug op de uitgangspunten van tien jaar eerder. Men blijkt daarin uitermate realistisch: 'Wij zien [...] tot ons leedwezen dat de schoone taak, door de Olympia-Vereeniging in 1882 aanvaard, voor hare krachten te zwaar geworden is. Misschien was het doel, dat zij zich stelde, de hervorming van het onderwijs en van de opvoeding in meer praktische richting, te veelomvattend. Na de eerste jaren, toen een eigen orgaan, onder de redactie der heeren J. A. Bientjes en H. G. Roodhuijzen, verscheen, heeft men van bemoeiingen van de Olympia-Vereeniging met het onderwijs niet veel meer vernomen. Alleen de Amsterdamsche afdeeling gaf teekenen van leven op ander gebied. Zij liet op de ongebruikt liggende terreinen achter het Rijksmuseum goede inrichtingen aanleggen voor spelen in de open lucht, vooral voor cric-

quet en lawntennis, en voorzag daardoor in iets, wat voor velen onzer jongere stadgenooten een behoefte mag genoemd worden.'

Van de initiatiefnemers heeft Bientjes, de man die de Olympia Vereeniging aanjaagde met zijn 'Krupp-kanonnen', het na 1883 te druk met andere zaken. Kerkhoven en Roodhuijzen, de oudere generatie, missen waarschijnlijk de echte energie om te blijven trekken en raken op de achtergrond; de eerste overlijdt in 1890.²⁹ Het *Olympia*-magazine verandert van een kortstondige ideologisch orgaan van een beweging in een doelgroepblad voor jeugdzorg en gymnastiekonderwijzers en gaat vanaf 1900 op in andere publicaties.

Jan Bientjes schrijft in 1883 in *Olympia* een opstel over de wenselijkheid van 'vacantie-koloniën' met hun 'frische lucht' en mogelijkheden voor sport en spel,³⁰ en dat blijkt rechtstreeks samen te hangen met zijn nieuwe maatschappelijke positie. Vanaf januari 1883 is hij directeur van de 'Maatschappij Noordwijk tot exploitatie van duingronden'.³¹ Hij verlaat het onderwijs en laat zich eervol ontslaan bij de H.B.S. in Utrecht. Hij heeft er maar drie jaar gewerkt, maar zal geen grijze muis zijn geweest voor zijn collega's.

Op de constituerende vergadering van de Olympia Vereeniging van 2 september 1882 antwoordde Bientjes op een vraag van een van de aanwezigen, dat de Vereeniging zich aanvankelijk een moreel streven ten doel stelt, zonder zelf de gelegenheid te verschaffen tot 'spelen en wedstrijden [...] en andere soortgelijke, spierkracht-ontwikkende en zintuigscherpende oefeningen'. Meer ideologie dus dan praktische organisatie. Maar zo is het niet uitgevoerd, eerder het omgekeerde, zoals de ontwikkelingen in Amsterdam laten zien. Zes jaar lang werden prachtige sportgelegenheden voor de mensen gefaciliteerd, maar met onderwijsheroïëntering had het weinig van doen. De vereniging was een welkome bondgenoot van de gymnastiekwereld, maar kreeg daaruit toch nooit de benodigde krachtige steun, eerder scepsis over het enthousiasme voor 'sport'. Om de ideeën op hogere maatschappelijke niveaus onder de aandacht te krijgen, laat staan geïmplementeerd, was veel politiek lobywerk nodig, en daarvoor ontbrak waarschijnlijk de mankracht, het specifieke talent en misschien uiteindelijk ook wel de wil. De echte landelijke onderwijsdiscussie ging over het al dan niet invoeren van de leerplicht en daaraan had men de handen vol.³² Dat Bientjes veel eerder een ideoloog dan een practicus zou zijn, kan hem niet worden verweten, dat laat zijn werk bij de ontwikkeling van

Noordwijk wel zien. Hij staat er nog steeds bekend als 'De Ontdekker van de Badplaats'.

In 1887 verdwijnt Bientjes uit Noordwijk, en duikt hij op als hoofdredacteur van *De Zutphensche Courant*.³³ Verder vertaalt en bewerkt hij (vooral oorspronkelijk Duitse) kinderboeken met titels als *Hans Sterk de Olifantenjager*, *Bob de Millionair*, *De Schipbreukeling van De Admiraal* en *De Strijd om het Ohio-dal*.

Drayson, Alfred [voor de Nederlandsche jeugd bewerkt door J.A. Bientjes; geautoriseerde uitgave]. *Hans Sterk, de olifantenjager. Avonturen uit het leven in Zuid-Afrika*. Alkmaar: Gebr. Kluitman, ca. 1911. 1e druk Nederlandse uitgave: C.A.J. van Dishoeck, 1893.

In 1894 slaagt Bientjes er weer in controversieel te worden als hij zich in een publicatie bemoeit met de opvoedingsaspecten van een aandacht trekkende ontvoeringszaak rond Marie Catherine Bulkley-Bukking en haar kleinzoon.³⁴ In 1898 geeft hij zijn carrière een nieuwe wending en wordt hij directeur van de Rijkswerkinrichting Veenhuizen, de beruchte 'opvoedende' strafinrichting in Drenthe voor bedelaars, smokkelaars, souteneurs en ander dergelijk gespuis.³⁵ Van 1910 tot 1913 is hij directeur van de Tuchtsschool Haren in Groningen, voor 'ambachtsjongens met een misdadige aanleg'. Op 65-jarige leeftijd krijgt hij daar eervol ontslag, maar zelfs dan kan hij in 1918 nog worden teruggevonden in Amersfoort, zijn laatste woonplaats, als een van de initiatiefnemers van Middenstands Woningbouwvereniging Frisia, die betaalbare woningen gaat bouwen voor ambtenaren, militairen en renteniers.³⁶ Jan Alle Bientjes, initiatiefnemer van de Olympia-vereniging, overlijdt op 4 januari 1931 in Amersfoort, 82 jaar oud. Een boeiende, spannende persoonlijkheid wordt hij genoemd.³⁷ Daar is geen woord teveel aan gezegd.

Bronnen

¹ Verslag van de bijeenkomst: *Algemeen Handelsblad* (16 juli 1882) en *Het Nieuws van den Dag* (17 juli 1882).

² Zie bijvoorbeeld: Bruinsma, Vitus. 'Lijden wij daaraan?' *Vragen des Tijds* (oktober, 1882), waarin niet zonder enige wellust deze citaten uit het werk van Bientjes van 1881-1882 bij elkaar worden gezet.

³ Volgens de Amsterdamse medicus D.J. Griot la Cave in het *Algemeen Handelsblad* (15 juli 1882), verdienen Bientjes' ideeën 'zeker een krachtigen steun'. Griot de la Cave en Bientjes behoorden tot dezelfde pedagogisch-medische vriendenkring, die sterk werd beïnvloed door de ideeën van de theoloog-jurist-pedagoog Hubertus ter Haar (1833 Vlaardingen - 1892 Nijmegen), zie met name: Bientjes, Jan. 'Levensbericht van Dr. Mr. Hubertus ter Haar.' *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1894-1895* (1895): 203-242.

⁴ Familiegegevens van de website 'Mijn Noordwijkse afkomst' (blog: 28 juli 2009).

⁵ De maatschappelijke carrière van Jan Alle Bientjes is, naar aanleiding van zijn werkzaamheden in Noordwijk, met krantenberichten gereconstrueerd op de website 'Noordwijkse Villa's' (blog: 29 juli 2009).

⁶ Beide brochures zijn uitgegeven door W. Hulscher GJzn in 1871. Johann J.M.L. Uhlich was een 'vrije humanist' en medewerker van de *Arbeiterbildungsverein* in Magdeburg. De twee werken zijn online beschikbaar op de Tekstbank van de

Universiteit van Amsterdam (Collectie Nederlandsch Schoolmuseum). Een lijst van pedagogisch (en ander) werk van Bientjes kan worden gevonden via zijn auteursoverzicht op Google Books.

⁷ Voor elk van de Duitse pedagogen Bock, Uhlich en Hartwich bestaat een Wikipedia-pagina waaruit hier is geput.

⁸ Verslag door Griot la Cave in *Algemeen Handelsblad* (15 juli 1882).

⁹ Zie met name: Bientjes, Jan. 'Onze jongens en meisjes.' *De Gids* 45, nr. 4 (1881): 84-103.

¹⁰ Zie de *Java-bode* (7 april 1883) voor een zeer welwillende bespreking, door een zekere 'Alif.', van: Bientjes, Jan. *Tirailleursvuur. Uit een pedagogisch en letterkundig kamp*. Deventer: Hulscher, 1882.

¹¹ Uitgebreid verslag in *Algemeen Handelsblad* (3 september 1882) en *Het Nieuws van den Dag* (5 september 1882).

¹² Gegevens van de familie Kerkhoven: www.geneanet.org

¹³ De brochure *Lichaamsoefening* is uitgegeven door de Amsterdamse uitgeverij Binger in 1882. Voor het 'adres' aan de Minister van Onderwijs, zie: *Het Nieuws van den Dag* (31 juli 1882).

¹⁴ Zie de verslagen in *De Amsterdammer* (18 maart 1883) en *Algemeen Handelsblad* (19 maart 1883).

¹⁵ Familiegegevens van Roodhuijzen zijn te vinden op www.humanitarisme.nl/personen en op de Wikipedia-pagina die aan hem is gewijd. Het betreffende *Gids*-artikel, online te vinden op www.dbnl.org: Roodhuijzen, Hendrik. 'Een dringend volksbelang.' *De Gids* 43, nr. 2 (1879): 99-127).

¹⁶ Dit drieledige commentaar is gebaseerd op drie bronnen. 1. Kaandorp, Frans. *We hebben gym!* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2013 (masterscriptie opleiding Cultuurgeschiedenis Universiteit van Amsterdam). Beschikbaar via Dare UvA: <http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=490448>; 2. Bientjes, Jan. 'Over jongens en meisjes.' *De Gids* 45, nr. 4 (1881): 84-103; 3. Steendijk-Kuypers, J. 'Gymnastiek, een volkszaak (4). De Nederlandsche Olympia-vereniging, klankbord van de vgon.' *Lichamelijke Opvoeding* 10 (2004): 30-32.

¹⁷ Zie voor verdere achtergronden: Voerman, Gerrit. 'Liberalen op een tweesprong. Liberale Unie, Vrijzinnig-democratische Bond en Bond van vrije Liberalen aan het begin van deze eeuw (1901-1912).' *Jaarboek 1988 Documentatie-centrum Nederlandse Politieke Partijen* (1989): 102-130. Online te vinden op: <http://dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/jb-dnpp/jb88/voerman.pdf>

¹⁸ Zie voor de geschiedenis van de eerste Nederlandse cricketclubs (de Mutua Fides Cricket Club in 1857 en de Amsterdamsche Cricket-Club in 1871): Luitzen, Jan, and Pascal Delheye. 'Wicket Game: The (Re-) Introduction of Cricket in the Netherlands, 1724-1883'. *The International Journal of the History of Sport*, in press.

¹⁹ *Het Nieuws van den Dag* (4 juni 1884). Gegevens over M.J.

Pijnappel: 'Parlement & Politiek' op www.parlement.com en over J. Déking Dura op www.huylgens.knaw.nl

²⁰ *Het Nieuws van den Dag* (5 mei 1885).

²¹ Werf, Joke van der. *Plein, park of veld? Cultuurhistorische verkenning Museumplein en omgeving*. Gemeente Amsterdam: Bureau Monumenten en Archeologie, 2008. Online te vinden op www.stipo.nl Zie ook: 'Wereldtennistoostelling van 1883', online te vinden op www.wikipedia.nl

²² Horn, Nico van. 'Mijnheer de baron is niet thuis.' *de Sportwereld* 32 (2004): 11-14. Online te vinden op www.desportwereld.nl.

²³ Over cricket op het Museumterrein: Luitzen, Jan. 'Gorter de Sporter.' Liempt, Ad van en Jan Luitzen (red). *Sportlegendes. Twaalf winnaars die geschiedenis schreven* (2012): 103-124. Over wielervedstrijden op het Museumterrein: Hogenkamp, George. *Een halve Eeuw Wielersport*. Amsterdam, 1916. Over schaatswedstrijden op het Museumterrein: Balbian Verster, Jan de. *De Amsterdamsche Ijsclub 1864-1914: gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan*. Amsterdam: Roeloffzen-Hübner en Van Santen, 1915. Over de eerste hardloowedstrijd op het Museumterrein: *Het Nieuws van den Dag* (19 oktober 1886).

²⁴ *Algemeen Handelsblad* (29 mei 1886) en *Het Nieuws van den Dag* (14 juni 1886).

²⁵ *Het Nieuws van den Dag* (25 oktober 1887).

²⁶ Interessant voor nader onderzoek is de vermelding van de namen van de zestien cricketclubs (een precisering van het 'tiental' dat *Het Nieuws van den Dag* op 25 oktober 1887 noemde) die onder het 'beschermheerschap' van de Algemeene Olympia Vereeniging staan, te vinden in: *Sport Almanak voor het jaar 1886. 1^e Jaargang*. Amsterdam: Ipenbuur & Van Seldam, 1886. De clubs zijn klein en heten: 'Run' met 28 L., 'Quick' met 30 L., 'Oefening en Volharding' met 36 L., 'K.O.M.' met 22 L., 'Bat' met 17 L., 'Amstels C. C.' met 21 L., 'Strong' met 14 L., 'Vlugheid en Kracht' met 13 L., 'Claudius Civilis' met 15 L., 'Balspelers' met 20 L., 'Thor' met 15 L., 'Wilhelmina' met 13 L., 'Victoria' met 17 L., 'Vlugheid' met 13 L., 'Hollandia' met 6 L., 'Excelsior' met 10 L. Ook interessant is de editie van de sportalmanak die een jaar later verschijnt: *Sport Almanak voor het jaar 1887. 2^e Jaargang*. Amsterdam: Ipenbuur & Van Seldam, 1887. Daarin wordt vermeld dat negen verenigingen gebruikmaakten van het gymnasietekterrein – zonder vermelding van de namen – en dat de 'lawn-tennisvelden' vast verhuurd zijn aan vijf clubs, namelijk: 'Sport', 'Deuce', 'O.T.C.', 'Nos' en 'Amstelclub'.

²⁷ *Algemeen Handelsblad* (21 mei 1888, 12 juni 1890 en 17 mei 1891).

²⁸ *Algemeen Handelsblad* (15 mei 1892) en *Het Nieuws van den Dag* (20 augustus 1892).

²⁹ In Duitsland ondergaat Emil Hartwich wel een heel vreemd lot. Als een opkomende politicus er achter komt dat hij bezig is een relatie te ontwikkelen met zijn echtgenote, daagt deze hem

uit voor een duel; daarin raakt Emil zwaar gewond en hij overlijdt een aantal dagen later op 1 december 1886. De zaak veroorzaakt veel publiciteit en vormt de basis van *Effi Briest* uit 1896 van de Duitse 'realistische' romancier Theodor Fontane.

³⁰ *Algemeen Handelsblad* (29 november 1883) en *Het Nieuws van den dag* (4 juni 1884).

³¹ De doelstelling van de Noordwijkse Maatschappij, met als drijvende kracht burgemeester Pické, is om iets te creëren waar nog niets is, om het minieme Noordwijk aan Zee 'tot eene badplaats van den eersten rang op te heffen'. Er wordt duingrond aangekocht en 'met 85 man met schoppen en kruiwagens' worden binnen een jaar twee toegangswegen aangelegd. Zie voor meer informatie: 'Noordwijkse Huizen'; en: Baas, P.E. 'Badplaats Noordwijk aan Zee', online te vinden op www.hugovandermolen.nl. Zo ontstaat onder andere de latere Zuid-boulevard. De ontwikkeling van het Noordwijkse duingebied wordt een groot succes. Reisgidsen maken graag reclame, in 1900 worden er al 1445 badgasten genoteerd. In 1908 wordt de Noordwijksche Sportvereniging opgericht, die tennisbanen laat aanleggen waarop in 1925 de finale van de Europese zône van de International Lawn Tennis Challenge, de latere Davis Cup, wordt gespeeld. Nederland verliest met 0-4 van Frankrijk.

³² Het wetsontwerp voor de invoering van leerplicht voor jongeren van 6 tot 12 jaar haalde het in 1900 in de Tweede Kamer met 50 tegen 49 stemmen.

³³ In Zutphen verschijnt: Bientjes, Jan, en Johannes Gimberg. *Geïllustreerde Gids voor Zutphen en omstreken*. Zutphen: Thieme's boek- en muziekhandel, 1889.

³⁴ Bientjes, Jan. *Een Grootmoeder. Een waar levensbeeld*. Zutphen: Thieme & Co, 1893). Een recensie van het boek verschijnt in het *Leidsch Dagblad* (13 december 1893), gepubliceerd en besproken op www.bukleyblog.blogspot.nl (15 maart 2011). Zie ook 'Lokale Geschiedenis, boeken, prenten en documenten' op www.lokallegeschiedenis.nl.

³⁵ Hij publiceert hierover: Bientjes, Jan en Henricus Offerhaus. *De Rijkswerkinrichtingen in Veenhuizen in hun oorsprong en wettelijke organisatie geschetst*. Assen: Hansma, 1904.

³⁶ Zie: 'Middenstands-woningbouwvereniging Frisia te Amersfoort 1918-1933', op www.archiefzeeland.nl. Het Frisia-complex, gebouwd door Amsterdamse School-architect A.H. van Wamelen, kan nog steeds in de Amerfoortse Pierson- en Schaeppmanlaan worden bewonderd.

³⁷ Zie: 'Mijn Noordwijkse afkomst' (juli 2009), online te vinden op: <http://mijnnoordwijkseafkomst.blogspot.nl/2009/07/jan-alle-bientjes.html>.